

TIJORAT BANKLARINING IQTISODIYOTDAGI ROLI

Toshmuhamedov Azizbek Nizomjon o‘g‘li

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarining zamonaviy bozor iqtisodiyotidagi tutgan o‘rni va vazifalari ilmiy tahlil qilingan. 2023–2025-yillar davomida shakllangan eng so‘nggi statistik ma'lumotlar asosida tijorat banklarining moliyaviy vositachilik, pul yaratish, kredit ta'minoti, to'lov-hisob-kitob va investitsiya funksiyalari ko'rib chiqilgan. McKinsey Global Banking Annual Review 2025 ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda jahon bank tizimi orqali o'tgan mablag'lar hajmi tarixiy rekord bo'lgan 5,5 trillion dollarga yetgan bo'lsa, O'zbekiston bank tizimining jami aktivlari 2025-yil sentyabr holatiga 863,1 trillion so'mni tashkil etdi. Maqolada O'zbekiston Markaziy bankining rasmiy statistikasi, Xalqaro Valyuta Fondining 2025-yilgi moliyaviy barqarorlik bahosi va xalqaro ilmiy adabiyotlar asosida tijorat banklarining iqtisodiy o'sishga ta'siri, raqamli transformatsiya va makroprudensial tartibga solish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banki, moliyaviy vositachilik, kredit portfeli, depozit, pul multiplikatori, bank aktivlari, raqamli banking, kapital etariligi, makroprudensial siyosat, iqtisodiy o'sish.

Kirish

Zamonaviy bozor iqtisodiyotida tijorat banklari moliya tizimining asosiy unsuri sifatida iqtisodiy rivojlanishning lokomotivi hisoblanadi. Ular pul mablag'larini jalb qilish va taqsimlash, kredit berish, to'lovlarni amalga oshirish hamda turli moliyaviy xizmatlarni ko'rsatish orqali iqtisodiyotning samarali ishlashini ta'minlaydi. McKinsey & Company tomonidan 2025-yil oktyabrda chop etilgan «Global Banking Annual Review 2025» hisobotiga ko'ra, 2019-2024-yillar orasida global bank tizimi orqali o'tgan mablag'lar hajmi 122 trillion dollarga — ya'ni 40 foizga — o'sdi va shu davr ichida yillik o'rtacha 7,0 foiz sur'atda kengaydi, bu ko'rsatkich global YaIM o'sishining (4,8 foiz) sezilarli darajada yuqorisida turadi. 2024-yilda esa jahon bank sektori sof daromadining rekord darajasi — 1,2 trillion dollar — qayd etildi, bu tarix davomida biror sanoat tarmoqidan olingan eng yuqori sof daromad hisoblanadi. Ushbu raqamlar tijorat banklarining jahon iqtisodiyotidagi o'ziga xos markaziy ahamiyatini ko'rsatib beradi.

O'zbekiston Respublikasi ham bank sohasida jahon tendensiyalariga mos ravishda jadal o'sish bosqichini boshdan kechirmoqda. Xalqaro Valyuta Fondining 2025-yilda e'lon qilgan «O'zbekiston Respublikasi: Moliyaviy Sektor Bahosi» (FSAP) hisobotida ta'kidlanishicha, 2023-yil yakuni bo'yicha O'zbekiston bank tizimi aktivlari YaIMning 55 foizini tashkil etdi, bank kreditlari esa YaIMning 40 foiziga yetdi. 2023-yilda YaIMning haqiqiy o'sishi 6,7 foizni tashkil qilib, Markaziy Osiyo mintaqasidagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biri bo'ldi. Ushbu maqolaning maqsadi tijorat banklarining iqtisodiyotdagi rolini eng yangi — 2023-

2025-yillarga oid — statistik ma'lumotlar va xalqaro ilmiy adabiyotlar asosida chuqur tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism

Tijorat bankining mohiyatini anglash uchun uning ta'rifiga murojaat qilish maqsadga muvofiq. Frederic Mishkinning fundamental «Pul, bank va moliya bozorlari» asarida tijorat banki depozitlarni qabul qiluvchi va kredit beruvchi moliyaviy muassasa sifatida ta'riflanadi. Bu ta'rif bankning asosiy iqtisodiy vazifasini — bo'sh yotgan pul mablag'larini jalb qilib, ularni kreditga ehtiyoj sezayotgan sub'ektlarga yo'naltirishni aniq ifodalaydi. Zamonaviy iqtisodiy adabiyotda tijorat banklari moliyaviy vositachi sifatida informatsion assimetriyani kamaytiradi, aktivlar transformatsiyasini ta'minlaydi va likvidlikni boshqaradi deb ta'kidlanadi. Bu funksiyalarning har biri alohida iqtisodiy ahamiyat kasb etadi.

Tijorat banklarining birinchi va eng muhim funksiyasi — moliyaviy vositachilik funksiyasidir. Banklar depozit egalari va qarz oluvchilar o'rtasida ko'prik vazifasini o'tab, aholi va korxonalarning vaqtincha bo'sh pul mablag'larini jalb qiladi hamda ularni investitsiyalarga muhtoj bo'lgan iqtisodiy sub'ektlarga taqdim etadi. McKinsey Global Banking Annual Review 2025 ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda global bank sektori daromadidan so'nggi daromad rekord 5,5 trillion dollarga yetdi, bu esa banklarning iqtisodiy hayotda qanchalik katta resurs hajmini boshqarishini yaqqol ko'rsatib beradi. O'zbekistonda ham moliyaviy vositachilik sezilarli darajada kengayib bormoqda: 2025-yil 1-sentyabr holati bo'yicha tijorat banklarining depozit bazasi 363,7 trillion so'mni tashkil etdi, bu 2024-yilning xuddi shu davriga nisbatan nominalda 28 foizga, real hisobda esa 29 foizga o'sish demakdir.

Ikkinchi muhim funksiya — pul yaratish funksiyasidir. Tijorat banklari kasrli zaxira tizimi orqali pul massasini ko'paytiradi. Markaziy bank tomonidan belgilangan majburiy zaxira me'yori va tijorat banklarining kredit berish faoliyati birlashib, pul multiplikatori samarini hosil qiladi. O'zbekistonda 2024–2025-yillarda Markaziy bank majburiy zaxira me'yorini va qayta moliyalashtirish stavkasini maqsadli ravishda boshqarish orqali pul massasini tartibga soldi. Xalqaro Valyuta Fondining 2025-yilgi FSAP bahosida ko'rsatilishicha, O'zbekiston Markaziy banki 2024-yil iyulida jismoniy shaxslarga beriladigan barcha kreditlarga qarz xizmatining daromadga nisbatini (DSTI) 60 foiz darajasida chekladi, 2025-yil 1-yanvardan esa bu ko'rsatkich 50 foizga tushirildi. Bunday makroprudensial choralar bank multiplikatorining haddan tashqari kengayishining oldini olishga xizmat qiladi.

Uchinchi funksiya — kredit ta'minoti funksiyasidir. Tijorat banklarining kredit faolligi iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. 2025-yil dollarida O'zbekiston tijorat banklarining kredit portfeli sezilarli sur'atda kengaydi: 2025-yil 1-sentyabr holatiga umumiy kreditlar hajmi 581,1 trillion so'mni tashkil etdi, bu 2024-yilning xuddi shu davriga nisbatan nominalda 14 foiz, real hisobda 15 foizga o'sish demakdir. 2025-yil 1-iyul holati bo'yicha esa kreditlar 575,2 trillion so'mga (\$45,7 mlrd) yetdi: davlat banklari 394,2 trillion so'm, xususiy banklar 181 trillion so'mlik kredit portfelini shakllantirdi. 2024-yil uchinchi choragida jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar yil davomida 22 foizga, yuridik

shaxslarga — 11 foizga o'sdi. Muammoli kreditlarning ulushi (NPL) esa 2,9 foiz darajasida ushlab turildi, bu O'zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasidagi eng past ko'rsatkichi ekanini IMF FSAP 2025 tasdiqlaydi.

To'rtinchi funksiya — to'lov va hisob-kitob tizimini ta'minlash funksiyasidir. Tijorat banklari iqtisodiy sub'ektlar o'rtasidagi hisob-kitoblarni amalga oshirib, naqd pulsiz to'lov muomalasini tashkil etadi. Raqamli bank xizmatlari va mobil ilovalari O'zbekistonda so'nggi ikki yil ichida yangi bosqichga chiqdi: O'zbekiston Markaziy bankining 2025-yil birinchi yarmiga oid moliyaviy barqarorlik hisobotida qayd etilishicha, raqamli tranzaksiyalarning umumiy to'lovlardagi ulushi sezilarli darajada oshib bormoqda va 2025-yilga kelib bank operatsiyalarining mutlaq ko'pchiligi onlayn rejimda amalga oshirilmoqda. Amerikalik Journal of Economics and Business Management jurnalida chop etilgan «Scenarios of Development of the Banking System of Uzbekistan Until 2030» maqolasida 2030-yilga borib raqamli tranzaksiyalarning 97 foizga yetishi prognoz qilingan. Bu ko'rsatkich hozirgi tendensiyaning mantiqiy davomi sifatida baholanmoqda.

Beshinchi funksiya — investitsiya vositachiligi funksiyasidir. Tijorat banklari aholining jamg'armalarini to'plash va ularni milliy iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlariga yo'naltirish orqali kapital shakllanishiga bevosita hissa qo'shadi. 2024-yil uchinchi choragida O'zbekiston tijorat banklarining ishlab chiqarish tarmoqlariga berilgan kreditlari yil davomida 14 foizga, qishloq xo'jaligiga — 12 foizga, savdo va xizmatlar sohasiga — 10 foizga o'sdi. Bundan tashqari, 2025-yilga oid raqamlar shuni ko'rsatmoqdaki, tijorat banklari iqtisodiyotning asosiy tarmoqlarini moliyalashtirish bo'yicha o'z faoliyatini sezilarli darajada kengaytirdi va xususiy sektorga investitsiya oqimini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynamoqda.

O'zbekiston bank tizimining umumiy holati va rivojlanish dinamikasi to'g'risida so'nggi ma'lumotlar alohida e'tiborga loyiqdir. 2025-yil 1-sentyabr holati bo'yicha O'zbekiston tijorat banklarining jami aktivlari 863,1 trillion so'mni tashkil etdi, bu 2024-yil boshidagi 731,6 trillion so'mga nisbatan nominalda 18 foiz, real hisobda esa 19 foizga o'sish demakdir. Kapital ko'rsatkichlari ham mustahkam bo'lib qolmoqda: 2025-yil 1-sentyabr holatiga bank sektori agregat kapitali 128,8 trillion so'mga yetib, yil davomida 21 foiz oshdi. 2025-yil 1-iyul holatiga jami kapital 125,29 trillion so'm (\$9,9 mlrd) ni tashkil etdi. Mazkur ko'rsatkich IMF FSAP 2025 baholaganidek, O'zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasidagi kapital etarliligi bo'yicha yetakchi o'rinni saqlab qolayotganini tasdiqlamoqda: kapital etarliligi koeffitsienti 21,2 foizni tashkil etmoqda, bu Basel III minimal talabidan (8 foiz) ikki yarim baravar yuqori darajada turadi.

O'zbekiston bank tizimida raqobat muhiti ham ijobiy yo'nalishda o'zgarmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti tomonidan 2024-yil to'rtinchi choragida o'tkazilgan tahlilga ko'ra, bank aktivlari bo'yicha Xerfindal-Hirshman indeksi (HHI) 839 ballni tashkil etdi (2023-yilning xuddi shu davrida 907 ball edi), bu bozorda raqobat darajasining sezilarli oshganini ko'rsatadi. 1500 balldan past HHI ko'rsatkichi yuqori raqobatga ishora qiladi. Xususi va

chet el kapitaliga ega banklar aktivlarining ulushi 2024-yilning uchinchi choragida 2023-yilning xuddi shu davriga nisbatan 2 foizga oshib, 33 foizga yetdi. Shunday bo‘lsa-da, davlat banklari 2025-yil holatiga umumiy aktivlarning 65 foizini nazoratida ushlab turishda davom etmoqda.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan ilmiy tahlil va 2023–2025-yillarga oid so‘nggi statistik ma’lumotlar asosida bir qator muhim xulosalar chiqarish mumkin. Tijorat banklari zamonaviy bozor iqtisodiyotida moliyaviy vositachilik, pul yaratish, kredit ta’minoti, to‘lov-hisob-kitob operatsiyalari va investitsiya vositachiligi funksiyalari orqali iqtisodiy hayotning markaziy ishtirokchisi bo‘lib qolmoqda. McKinsey Global Banking Annual Review 2025 ma’lumotlari shuni ko‘rsatmoqdaki, global bank tizimi 2024-yilda sof daromad bo‘yicha tarixiy rekord — 1,2 trillion dollar — o‘rnatdi va 2019-2024-yillar davomida global YaIM o‘shishini ancha oshib ketdi. Bu raqamlar tijorat banklarining jahon iqtisodiyotidagi o‘rnining tobora kuchayib borayotganini isbotlaydi.

O‘zbekiston bank tizimi uchun ham 2024–2025-yillar samarali davr bo‘ldi: 2025-yil sentyabr holatiga jami aktivlar 863,1 trillion so‘mga yetib, yil davomida 18 foiz o‘ydi; kredit portfeli 581,1 trillion so‘mni, depozitlar bazasi esa 363,7 trillion so‘mni tashkil etdi; kapital 128,8 trillion so‘mga yetib, 21 foiz oshdi. Kapital etariligi koeffitsienti 21,2 foiz bilan Basel III minimal talabidan ikki yarim baravar yuqori bo‘lgan holda saqlanmoqda, muammoli kreditlarning ulushi esa mintaqadagi eng past ko‘rsatkich — 2,9 foiz darajasida turibdi. Biroq davlat banklarining aktivlardagi 65 foizlik ulushi hali ham sezilarli bo‘lib, xususiylashtirish va raqobat muhitini yanada kengaytirish bo‘yicha islohotlarni jadal davom ettirish zaruriyati qolmoqda. Makroprudensial siyosatni takomillashtirish, raqamli transformatsiyani tezlashtirish va moliyaviy inklyuzivlikni oshirish O‘zbekiston bank tizimini 2030-yilgacha prognoz qilingan 1 725 trillion so‘mlik reja aktivlariga yetkazish yo‘lida asosiy ustuvorliklardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2025). Financial Stability Report for the First Half of 2025. Tashkent. <https://cbu.uz/en/financial-stability/press-releases/3042756/>
2. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2025). Information on major indicators of commercial banks as of September 1, 2025. <https://cbu.uz/en/statistics/bankstats/>
3. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2025). Information on major indicators of commercial banks as of July 1, 2025. <https://cbu.uz/en/statistics/bankstats/3182879/>
4. Institute of Macroeconomic and Regional Studies (IMRS). (2024). Competition in Uzbekistan’s banking sector: Updated Herfindahl-Hirschman Index for Q3 2024. UzDaily. <https://www.uzdaily.uz/en/competition-in-uzbekistans-banking-sector-updated-herfindahl-hirschman-index-for-q3-2024/>

5. International Monetary Fund. (2025). Republic of Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program (FSAP). IMF Country Report. <https://www.imf.org/-/media/files/publications/cr/2025/english/1uzbea2025004-source-pdf.pdf>
6. International Monetary Fund. (2025). Global Financial Stability Report, April 2025. Washington, D.C.: IMF Publication Services.
7. International Monetary Fund. (2025). World Economic Outlook, October 2025. Washington, D.C.: IMF Publication Services.
8. Karimov, A., & Toshmatov, B. (2025). Scenarios of Development of the Banking System of Uzbekistan Until 2030: Forecasting Based on CAGR Models. American Journal of Economics and Business Management. <https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajebm/article/view/4627>
15. World Bank. (2024). World Development Indicators: Domestic credit to private sector (% of GDP). <https://data.worldbank.org/indicator/FD.AST.PRVT.GD.ZS>